

Колінько О. П.,
доктор філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

ТЕОРЕТИЧНО-ДИСКУРСИВНІ АСПЕКТИ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ МІЖЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблематика сучасної літературознавчої компаративістики зосереджена у царині міжлітературних взаємин. Це має пояснення і закономірність: без порівняльного дослідження будь-яких явищ національного письменства неможливо зрозуміти його історію, контекст входження у світовий літературний процес. Відтак, **мета** даної розвідки – систематизувати наскільки це можливо в обмежених її рамках теоретичні дискурси системного аналізу та наголосити на необхідності його застосування при вивченні міжлітературних взаємин. Окреслена мета передбачає розв'язання **завдань**: обґрунтувати концепцію системного аналізу міжлітературних взаємин і показати, що порівняльно-історичний аспект літературних взаємин має тісний зв'язок із зіставним, типологічним; відтак аналіз міжлітературних взаємин поєднує різні дослідницькі методики й не виключає жодної зі свого арсеналу. Аналіз основних джерел і думок науковців з цієї проблеми складає стрижень усієї розвідки.

У потрактуванні динаміки світового літературного процесу важливим є порівняльно-типологічний підхід, який переносить акцент на спільні тенденції й закономірності в різних національних літературах незалежно від їхніх контактних зв'язків. Утім, як зазначає Д. Наливайко, “між генетико-контактологією і порівняльною типологією годі провести чітку демаркаційну лінію, це взаємопов'язані дослідницькі методики, що становлять спільний теоретико – методологічний каркас літературної компаративістики” [14, 5].

Тонкощі порівняльного аналізу, що породжують низку проблем, спостеріг Г. Вервес, розглядаючи процес самоствердження національного письменства в світі, що потребує від дослідників чіткої методології, яка дозволяє “чітко усвідомлювати й розуміти його контактні зв'язки, явища генетичного плану (впливи, запозичення, світовий синтез), типологічні сходження по горизонталі (сучасні літератури) і вертикалі (минуле) художнього прогресу. Але застосовані окремо три типи (останній за законами спільної історичної долі народів) не можуть дати цілісної картини участі національної літератури у світовому літературному процесі (чи світового значення національного письменства)” [3, 10–11].

Отже, потрібні пошуки інтеграційних систем, що сприяли б усуненню труднощів розмежування генетично-контактних зв'язків і відношень типологічного плану, на чому наголошують В. Будний і М. Ільницький, вказуючи на їх тісній взаємопов'язаності й переплетенні [2, 118]. Це питання, порушене у минулому столітті, ще не знайшло сподіваної відповіді, шлях до якої прокладали М. Возняк, який обстоював не тільки два важливі рівні аналізу – генетично-контактний і типологічний, – але й основні їх форми

взаємодій. Д. Дюришин, який, визнаючи “реально існуючі відмінності” між генетично-контактною і типологічною “областями” міжлітературних зв’язків і збіжностей, не заперечував їх взаємозумовленості й перехрещення [9, 173–174]. Вагомі уточнення зробив чеський дослідник К. Крейчі, доводячи, що “із жодної типологічної збіжності, особливо в межах європейських літератур, неможливо з повною впевненістю вилучити прямий чи опосередкований контакт, а з другого боку, будь-яка аналогія генетичного походження, тільки-но їй судилася активна роль у літературному процесі, водночас є також типологічною, бо для того, щоб іноземна новація могла вкорінитися, потрібен бодай якийсь підготовлений ґрунт” [23, 114–115].

Недоцільно ігнорувати концепцію системного аналізу міжлітературних взаємин, аргументовану радянськими вченими, що передбачає розгляд усіх видів зв’язків (контактного, генетичного, типологічного) як історично сформовану динамічну систему, що розвивається у часі і просторі, – про що йдеться, зокрема, у праці “Історія світової літератури: Проблеми системного і порівняльного аналізу” (1976) І. Неупокоєвої. Системний підхід, по-перше, передбачає порівняльні зіставлення, “позаяк жодна відкрита система, якою і є національна література, не може розвиватися ізольовано, поза контактами з подібними системами; по-друге – вивчення однієї структурної цілісності без порівняння з іншими, навіть при врахуванні формотворчих і змістових вимірів, не завжди об’єктивне. Здійснюючи порівняльний аналіз, не уникнути його основної умови – співмірності порівнюваного” [15, 89–134]. Дослідниця узагальнює спостереження своїх попередників, передусім В. Жирмунського, на переконання якого історико-типологічні подібності між літературними явищами (стилями) “утворюють систему і визначаються цією системою” [10, 347]. Продуктивність і перспективу таких компаративних студій потверджує Наталя Шумило, спираючись на нові методології, вважаючи, що “принцип синергетики виводить сьогодні *системний аналіз* в науці про літературу на рівень сучасних методологій”, і що він у нинішньому розумінні покликаний якнайкраще виявити внутрішні зв’язки різних “– ізмів” у неоромантизмі як синтетичному стилі доби [21, 47]. Історико-порівняльний і системний принципи дослідження позначилися на укладанні п’ятитомного видання “Українська література в загальнослов’янському і світовому літературному контексті” (1987–1994), що мало на меті встановити світовий контекст української літератури як частини цілого і збагнути феномен – “національну художню систему як історично сформований тип художньої свідомості, в якій у діалектичній єдності перебувають національне і загальнолюдське, спільне й особливе...” [18, 27].

Попри те, що світ поділений державами й ідеологіями, він все-таки єдиний, і “рано чи пізно на різних його просторах виникають подібні явища і течії, хоча завжди у формі, видозміненій національними чи регіональними традиціями” [22, 91]. Якщо йдеться про їхню схожість (спорідненість), то ця схожість – не “механічне ціле”, його складові частини – “не подібні одна до одної, вони завжди унікальні, індивідуальні, незамінні і незалежні” [7, 39], засвідчують єдність “природи літературних феноменів різних народів і країн” [12, 427], внеможливлючи їхню тотожність.

Універсальна модель порівняльно-історичного розуміння літературного процесу має спиратися на положення єдності світового письменства при різноманітті

національних письменств, адже “культура людства, включаючи і її художній аспект, не унітарна, не одноякісно-космополітична, не “унісонна”, “має симфонічний характер: кожній національній культурі з її самобутніми рисами належить роль певного інструмента, необхідного для повноцінного звучання оркестру” [19, 377], і в ньому “кожна національна цілісність дорога усім іншим і своїм унікальним тембром, і гармонією з усіма” [5, 9].

Компаративні дослідження, в тому числі й українські, буквально рясніють подібними спостереженнями та висновками. У кожному разі, “діалог текстів спонукає до ширших узагальнень: про риси національної ментальності, про вплив епохи на художнє мислення митця, про Ноосферу, в якій струменить потік української думки – самобутньої і діалогічно пов’язаної з думкою інших націй” [17, 12]. Порівняльні студії українського письменства мають поважну традицію, зазвичай розглядають його у зв’язках з європейськими і зокрема слов’янськими літературами, звертаючи увагу на те, що “у всіх слов’янських народів майже в усі часи розвивалися паралельні процеси, що відбувалися в усій Європі. Зв’язки “слов’янського світу” із Заходом значно важливіші, аніж зі Сходом”, водночас “випадків тісного зв’язку слов’янських літератур є велика кількість, і вони є істотними; ними не можна нехтувати” [20; 29, 36]. Міркування Д. Чижевського потребує уточнення, адже особливість української літератури полягає в тому, що вона, як зазначає Людмила Грицик, “залишається на перехресті шляхів, між Заходом та Сходом і непомітно (в цьому й сила мистецтва), вбирає в себе імпульси інших художніх світів, вивчати які допомагають компаративні методики” [8, 32].

Серед різних порівняльних студій, в яких висвітлюють переважно двосторонні зв’язки українського письменства з іншими слов’янськими або східними літературами, найчастіше звертаються до українсько-російських контактів, генезу яких висвітлив й обґрунтував Л. Білецький, виявивши три основні фази: до 1905 року; до 1917 року; до кінця 20-х рр. ХХ ст. [1]. Г. Грабовичу українсько-російські літературні взаємини в ХІХ столітті “бачаться не як “зіткнення”, навіть “історичне зіткнення”, а як щось набагато тісніше і довготриваліше, кажучи мовою советського пафосу, як історичні й нерозривні узи або, як інші це бачили б, – сартрівське “Huis clos”” [Грабович 1997:196]. В. Будний й М. Ільницький відносять українську й російську літератури до спільної “культурно-історичної зони” [2, 312], В. Кречотень, Д. Наливайко об’єднують їх в “культурно-історичну спільність”, в межах якої “розгорталися типологічно близькі або й однорідні літературні процеси, склалися однакові системи жанрів та стилів” [13, 30] при певних відмінностях. На цю тему нагромаджено значний фактичний і дослідницький матеріал, однак іноді, особливо в радянський час, взаємини літератур трактували як односторонній вплив російського письменства на українське, що спостерігалось у постанові ЦК КП(б)У “Про перекинування історії української літератури в “Нарисах історії української літератури” (1946), в історіях української літератури (1954, 1964, 1969–71 років). Такі необ’єктивні погляди частково вдалося виправити у двотомній праці “Історія українсько-російських літературних зв’язків” (1987): авторський колектив, попри залежність від ідеологічних штампів, не тільки визнавав “дію російської літератури на українську”, а й не заперечував “зустрічні течії” (О. Веселовський) з боку

української літератури і культури. Ніна Крутікова як головний редактор видання зазначала, що українсько-російський розвиток "не йшов паралельними, неперехресними шляхами, а перебував у найтісніших контактах", "тут наявні всі основні типи взаємозв'язків – історико-генетичні, типологічні, контактні – і виникають інші, що не зовсім вкладаються в межі відомих визначень" [11, 13].

Зв'язки між українською і російською літературами, які перебували в межах одного державного утворення (хоч це і був період нерівноправного існування колонізованої та імперської культур за часів царської та радянської доби), коли існували прямі контакти між письменниками, були неоднозначними, хоча між літературами виникали типологічні схожості, зумовлені спільними тенденціями історичного та культурного розвитку обох народів. Оперуючи порівняльно-типологічними методологічними принципами, Г. Вервес спростовував уявлення про "другорядність", "меншовартість", "неповноту", "некласичність" української літератури, яка, хоч і складалася в умовах недержавної нації, але за часів переслідувань і заборон з боку російського царату і австрійського цісарства довела життєздатність національної художньої системи, констатував, що "вона не децентралізувалася під впливом літератур країн, до яких входили українські землі", а зберегла "дивовижну стійкість як щодо розвитку своїх внутрішніх потенцій, так і в спілкуванні з іншими літературами" [4, 277]. На думку С. Росовецького, "за прикрими явищами пригнічення в російській імперії української культури ми якось не розпізнаємо цікаві для теорії компаративістики моменти взаємодії літератур", адже "при поясненні зовнішньо "незалежних" подібностей чим глибше в давнину, тим більша вірогідність генетичного зв'язку, а чим ближче до наших часів – "вторинних" контактів" [16, 84–85].

Отже, міжлітературні взаємини, взаємодії, зосібна, українсько-російські, які мають давню історію й глибинний зв'язок (попри різні, часом протилежні й суперечливі дискусії), можуть бути всеохопно й цілісно досліджені та вивчені лише за умови комплексного, системного аналізу, що передбачає розгляд усіх видів зв'язків (генетично-контактного, типологічного) як історично сформованої динамічної системи, що розвивається у міжлітературному просторі й часі. На прикладі українсько-російських літературних зв'язків вбачається цікавим відстеження динаміки новелістичних жанрів і новели, зокрема, в генологічному контексті української і російської літератур; конвергенцій цього жанру в обох літературах; особливостей стильового оформлення новелістичних жанрів прозаїками рубіжної, межової генерації (к. XIX – поч. XX ст., к. XX – поч. XXI ст.) на основі взаємодії чи контактів, а також збігів і розбіжностей, аналогій і контрастів із залученням до аналізу новелістичних творів українських і російських письменників, зосібна й маловідомих широкому загалу, які доповнюють один одного, але вирізняються національною й індивідуальною специфікою.

Таким чином, на сучасному етапі компаративістики на перший план виступає проблема системного вивчення літературного процесу, що дає можливість виявити в будь-якому явищі, події, факті відмінності й подібності, глибше збагнути їхню структуру й функціональну специфіку, встановити контрастні й аналогічні контексти, з'ясувати універсальну модель порівняльно-історичного розуміння письменства. Зазначена

тема залишається предметом наукових зацікавлень автора статті та подальшої дослідницької роботи.

Література

1. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Л. Білецький. – К. : Либідь, 1998. – 406 с.
2. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. Ільницький. – К. : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 430 с.
3. Вервес Г. Вступ / Г. Вервес // Як література самоутверджується у світі : [дослідження]. – К. : Дніпро, 1990. – С. 10–11.
4. Вервес Г. Українська література у світовому контексті / Г. Вервес // Як література самоутверджується у світі : [дослідження]. – К. : Дніпро, 1990. – С. 273–338.
5. Гачев Г. Космо-Психо-Логос : Национальные образы мира / Г. Гачев. – М. : Академический проект, 2007. – 511 с.
6. Грабович Г. До історії української літератури : [дослідження, есе, полеміка] / Г. Грабович. – К. : Основи, 1997. – 604 с.
7. Григорьева Т. Дао и Логос (встреча культур) / Т. Григорьева. – М. : Наука, 1992. – С. 39.
8. Грицик Л. Українська компаративістика XIX – поч. XX ст. : напрями, методика досліджень / Л. Грицик // Літературознавча компаративістика : [навчальний посібник] / [ред. Р. Т. Гром'як, упоряд. Р. Т. Гром'як, І. В. Папуша]. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТДПУ, 2002. – С. 29–33.
9. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы / Д. Дюришин. – М. : Прогресс, 1979. – 379 с.
10. Жирмунський В. Літературні течії як явище міжнародне / В. Жирмунський // Сучасна літературна компаративістика : стратегії і методи : [антологія] / [за заг. ред. Д. Наливайка]. – К. : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2009. – С. 345–370.
11. Історія українсько-російських літературних зв'язків : [у 2-х т.] / [гол. редкол. Н. Є. Крутіков]. – К. : Наукова думка, 1987. – Т. 1 : дожовтневий період / [авт. І. Д. Бажинов, Б. А. Деркач, В. Я. Звиняцковський]. – 447 с.
12. Конрад Н. И. О некоторых вопросах мировой литературы / Н. И. Конрад // Запад и Восток : [статті]. – Л. : Наука, 1972. – 496 с.
13. Кречотень В., Наливайко Д. Від давнини до середини XVIII ст. / В. Кречотень, Д. Наливайко // Українська література в загально-слов'янському і світовому літературному контексті : [в 5-ти т.]. – К. : Наукова думка, 1987. – Т. 1. – С. 29–80.
14. Наливайко Д. Очима Заходу : рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. / Д. Наливайко. – К. : Основи, 1998. – С. 5.
15. Неупокоева И. Г. История всемирной литературы : проблемы системного и сравнительного анализа : [монографія] / И. Г. Неупокоева. – М. : Наука, 1976. – 351 с.
16. Росовецький С. Спадкоємні зв'язки національних словесних культур / С. Росовецький. – К. : Віпол, 1997. – 231 с.
17. Токмань Г. Л. Інтерпретація як мистецько-екзистенціальний діалог : типологія методик / Г. Л. Токмань // Діалогічне прочитання української літератури : [монографія]. – К. : Міленіум, 2007. – С. 3–18.
18. Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті : [в 5-ти т.] / [гол. редкол. Г. Д. Вервес]. – К. : Наукова думка, 1987–1994. – Т. 1. – С. 27.
19. Хализев В. Е. Теория литературы : [учебник] / В. Е. Хализев. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 2007. – 405 с.
20. Чижевський Д. І. Порівняльна історія слов'янських літератур : [у 2-х кн.] / Д. І. Чижевський ; [пер. з нім.]. – К. : ВЦ “Академія”, 2005. – 288 с.

21. Шумило Н. Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика к. XIX – поч. XX ст. / Н. Шумило. – К. : Задруга, 2003. – 354 с.
22. Janaszek-Ivanickova H. Nowy problem w badaniach nad literatura swiatowa: postmodernizm / H. Janaszek-Ivanickova // Od modernizmu do postmodernizmu. – Katowice : Uniwersytet Slaski, 1996. – S. 91.
23. Krejci K. Problema literarne comparatistiki / K. Krejci // Impuls. –1968. – № 2. – S. 114–115.

Анотація

У статті зроблена спроба простежити й проаналізувати теоретико-дискурсивні аспекти проблеми системного аналізу міжлітературних взаємин, який поєднує різні дослідницькі методи й не виключає жодної зі свого арсеналу.

Ключові слова: міжлітературні взаємини, системний аналіз, контактено-генетичний підхід, порівняльно-типологічний підхід, конвергенції, новелістика.

Аннотация

В статье сделана попытка проследить и проанализировать теоретико-дискурсивные аспекты проблемы системного анализа междулитературных отношений, который объединяет различные исследовательские методики и не исключает ни одной со своего арсенала.

Ключевые слова: междулитературные взаимоотношения, системный анализ, контактено-генетический подход, сравнительно-типологический подход, конвергенции, новеллистика.

Summary

This article is an attempt to trace and analyze the theoretical and discursive aspects of system analysis of relationships between literatures, combining different research methods and does not exclude any of their arsenal.

Keywords: megaliterature vzaimootnosheniya, system analysis, contact genetic approach, relatively typological approach, convergence, novelistic.

УДК 82–312.1

Табаква Г. І.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

КОНЦЕПТ “ПРИРОДА” В СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ ЛІРИЧНОЇ ПРОЗИ

Одним із перших про концепт та його значення заговорив С. Аскольдов-Алексєєв, опублікувавши в 1928 р. статтю “Концепт і слово”, де назвав його основною функцією заміщення: “Концепт є мисленнєве утворення, яке заміщує нам у процесі міркувань невизначену кількість предметів одного й того ж роду” [цит. за: 6, 149]. Д. Ліхачов продовжив і розвинув ідеї С. Аскольдова-Алексєєва, запропонувавши лінгвокультурологічний підхід до вивчення концепту. Його суть полягає в тому, що концепт є результатом зіткнення значення слова з особистісним і національним досвідом людства. Саме Д. Ліхачову належить термін “концептосфера”, тобто сукупність концептів національної мови й мови кожної людини зокрема.

Особливість концепту полягає в тому, що він здатний змінювати значення залежно від контексту, від характеру доби. Отже, змінною є й концептосфера.